

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929.5VIL:32(497.412)"11/12"

Prejeto: 9. 9. 2019

Martin Bele

doc. dr., Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor
E-pošta: martin.bele@gmail.com

Viltuška veja gospodov Mariborskih pred letom 1311

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja izvor, zgodnje delovanje ter dosežke rodbine Viltuških – stranske veje rodbine Mariborskih. V času nastanka rodbine je bilo politično stanje na območju današnje slovenske Štajerske precej nestabilno. Razlog za to je bil tudi v tem, da je vojvodina Štajerska konec 12. stoletja dobila novega gospodarja – dinastijo Babenberžanov. Za Viltuške, ki so bili deželnoknežji ministeriali, je bilo to velikega pomena, čeprav viri kažejo, da se jim v 13. stoletju ni uspelo prebiti do vidnejšega položaja na deželni ravni. Rekonstrukcijo dogajanja je omogočila analiza ohranjenih pisnih virov, zlasti Avstrijske rimane kronike in številnih listin.

KLJUČNE BESEDE

gospodje Viltuški, gospodje Mariborski, Štajerska, visoki srednji vek, Ottokar II. Přemysl, Bela IV., Habsburžani, štajerski deželni zbori, ministeriali

ABSTRACT

VILTUŠ (WILDHAUS) BRANCH OF THE LORDS OF MARIBOR (MARBURG) BEFORE 1311

The contribution presents the origin, early operations, and achievements of the Viltuš (Wildhaus) family, a side branch of the Lords of Maribor (Marburg). At the time of the formation of the family, the territory of present-day Styria was faced with a rather volatile political situation. One of the reasons was that, at the end of the twelfth century, the Duchy of Styria obtained a new master – the Babenberg dynasty. This was of a major consequence for the ministerial family of Viltuš, even though according to sources, they passed the thirteenth century without being elevated to a notable territorial rank. The reconstruction of the developments was made possible by an analysis of preserved written sources, especially the Austrian Rhyme Chronicle, and a substantial number of documents.

KEY WORDS

Lords of Viltuš (Wildhaus), Lords of Maribor (Marburg), Styria, High Middle Ages, Ottokar II. Přemysl, Bela IV., Habsburgs, Styrian territorial diets, ministeriales

Uvod

Namen pričujočega članka je raziskati izvor, zgodnje delovanje ter dosežke rodbine Viltuških – stranske veje rodbine Mariborskih. Rodbina je obstajala in bila politično aktivna v času od konca 12. stoletja, izumrla pa je šele v drugi polovici 15. stoletja. Pri pisanju smo uporabljali avstrijsko in slovensko znanstveno literaturo s področja srednjeveške zgodovine. Med zbranimi viri je treba na prvem mestu izpostaviti *Avstrijsko rimano kroniko*, zatem pa še zbrano listinsko gradivo za zgodovino nekdanje vojvodine Štajerske, ki so ga v 19. in 20. stoletju zbrali in izdajali Joseph von Zahn (UBSt I–III), Heinrich Appelt in Gerhard Pferschy (UBSt IV), Franc in Milko Kos (Gradivo IV–V) ter France Baraga (na podlagi gradiva Boža Otorepca) (Gradivo VI). Uporabljali smo še gradivo za srednjeveško zgodovino Koroške (MDC I–VIII), ki sta ga zbirala August von Jaksch in Hermann Wiessner.

V preteklosti so se raziskovalci z rodbino Viltuških že srečevali, a so jo še najpogosteje omenjali le bolj ali manj bežno in v povezavi z neko širšo temo – predvsem z gospodi Mariborskimi. Že leta 1938 je Viltuške v zvezi s študijo o Mariborskih omenjal Ljudmil Hauptmann.¹ Zatem se je Hans Pirchegger leta 1952 posvečal mariborskemu gospodstvu,² Viltuškim pa je bilo v njegovem besedilu namenjenih le nekaj kratkih besed. Isto lahko rečemo za kasnejšo Pircheggerjevo knjigo *Die Untersteiermark* ter Mlinaričevi deli *Gospoščina Viltuš pri Mariboru po urbarju iz leta 1588 in Studeniški dominikanski samostan*,³ v katerih so zgodnji Viltuški le na kratko obravnavani.⁴ Malce izčrpnjeje je rodbino v knjigi *Vitez in grad* obravnaval Dušan Kos. V tem primeru je sicer šlo za eno izmed gesel v knjigi, namenjeni pregledu večjega števila kranjskih in spodnještajerskih gradov.⁵ V zadnjih letih se je z izvorom in razvojem Mariborskih ukvarjal Rajmund Lamprecht, ki je viltuški veji rodbine posvetil eno poglavje svojega članka.⁶ Lamprecht je poleg tega (v soavtorstvu z Rajnholdom Vavro in Danico Perše) izdal knjigo o (kasnejšem) viltuškem gradu (katerega jedro je iz leta 1625), v kateri prav tako najdemo poglavje o Viltuških.⁷

V sledečih vrsticah bomo pričujočo rodbino, njen izvor in njene najpomembnejše člane predstavili čim bolj celovito. Da bi bralec kar najbolje razumel razmere, v katerih so njeni člani živeli in delovali, bomo najprej napravili kratek pregled politične zgodovine tako današnje slovenske Štajerske kot tudi širše

vzhodnoalpske regije v času, ko je viltuška rodbina nastala. Predvsem v prvih desetletjih svojega obstoja (sredi 13. stoletja) so morali člani rodbine preživeti v izredno nemirnem političnem obdobju. Gospodarji na štajerskem vojvodskem prestolu so se tedaj hitro menjavali. Medtem se je lokalno deželno plemstvo moralo prilagajati vedno novim razmeram, da bi tako ohranilo svoje posesti ter morda celo povečalo svojo moč.

Splošni politični pregled

Konec 12. stoletja, ko se je viltuška rodbina začela formirati, je bil v vzhodnoalpskem prostoru čas nastanka štajerske vojvodine ter hkrati menjave na štajerskem vojvodskem prestolu. Na območju kasnejše vojvodine Štajerske sta vladala štajerski mejni grof Otokar III. (vladal v letih 1129–1164) in njegov sin Otokar IV. (vladal v letih 1164–1192). Otokar III. je bil v sorodu z najmočnejšimi knezi Svetega rimskega cesarstva. Cesar Friderik I. Barbarossa in saško-bavarski vojvoda Henrik Lev sta bila njegova bratranca.⁸ Pred tem je Otokarjeva rodbina svoj deželno-knežji položaj utrdila v srečnem nizu dedovanj. Leta 1147 je Otokar v roke dobil pomembna gospodstva na današnjem slovenskem Štajerskem, med drugim območje današnje Radgone, Maribora in Laškega. Otokarjevo gospodstvo se je na jugu razširilo do razvodja med Dravo in Savinjo, z laškim gospodstvom pa je dosegel celo Savo.⁹ Po Otokarjevi smrti je zavladal njegov sin in soimenjak, mladi Otokar IV. Ta je leta 1180 sicer dobil naslov štajerskega vojvode, dinastije pa zaradi gobavosti ni zmožal več nadaljevati. Ker je bil neporočen, se je odločil še pred smrtjo poskrbeti za prihodnost svoje dežele, ki je ni mogel zapustiti potomcem.¹⁰ Najhitreje se je odzval avstrijski vojvoda Leopold V. Babenberški, ki je avgusta 1186 z bolnim štajerskim vojvodo sklenil t. i. Georgenberški privilegij. Po Otokarjevi smrti (maja 1192) je Leopold prevzel še njegovo vojvodino.¹¹

Poset, na kateri je nastal viltuški grad, je bila v lasti šentpavelskega samostana, ki je bil v trenutku, ko je babenberška dinastija prevzela oblast na Štajerskem, star že dobro stoletje. Ta duhovna ustanova grofa Engelberta I. Spanheimskega stoji v današnjem okrožju Volšperk (Wolfsberg) na avstrijskem Koroškem, 20 km severozahodno od Dravograda. Engelbert je s postavitvijo samostana ob gradu svoje matere pravzaprav le nadaljeval delo svojih staršev, ki sta tam začela graditi cerkev sv. Pavla. Ustanavljanje je bilo bolj ali manj zaključeno maja 1091, ko je ustanovitelj samostanu podaril posestva v okolici Labo-

¹ Hauptman, *Mariborske studije*, str. 57–63, 77.

² Pirchegger, *Herrschaft Marburg*, str. 37, 46, 49, 54–55.

³ Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, str. 7, 21–24.

⁴ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 25–26; Mlinarič, *Gospoščina Viltuš*, str. 220–224.

⁵ Kos, *Vitez in grad*, str. 389–391.

⁶ Lamprecht, *Izvor in razvoj*, str. 24–26.

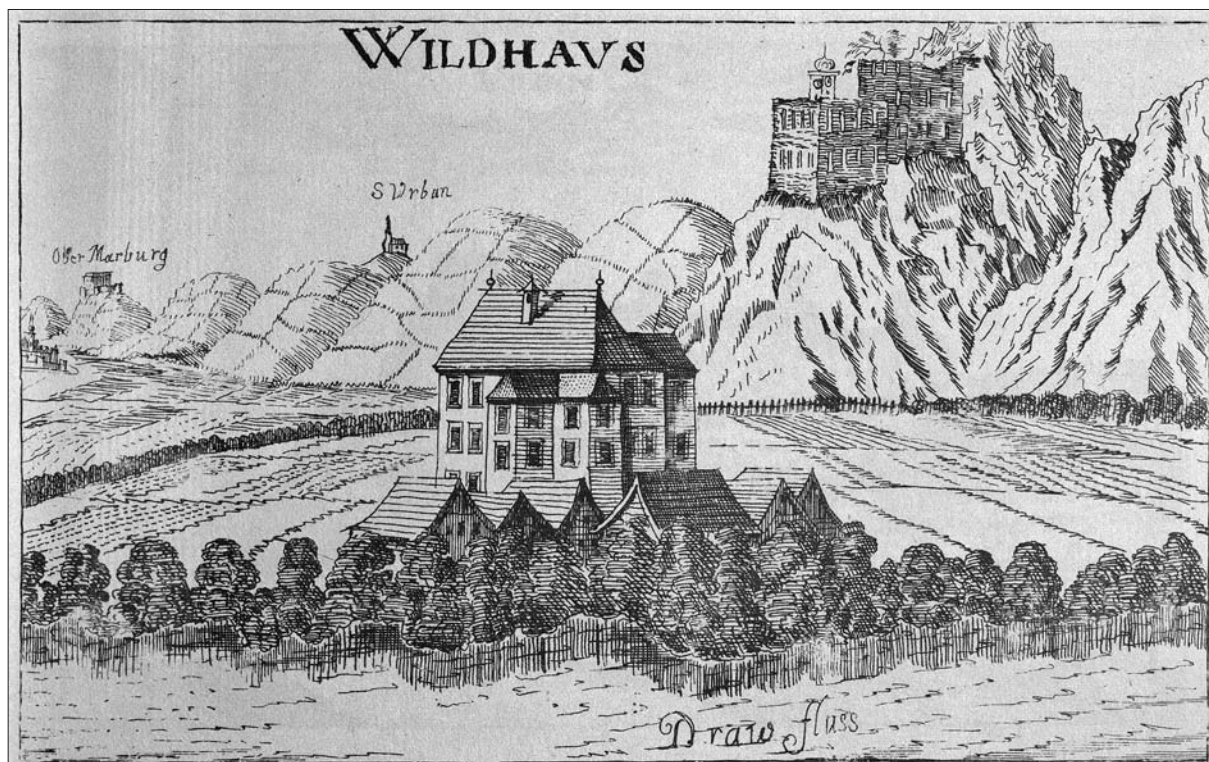
⁷ Lamprecht et al., *Grad Viltuš*, str. 11–17, 24.

⁸ Dopsch, *Otakare*, str. 111; Elster, *Heinrich der Löwe*, str. 27–105.

⁹ Štüh in Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 98–99.

¹⁰ Dopsch, *Länder und Reich*, str. 273–298.

¹¹ Štüh in Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 99.

Viltuš v 17. stoletju (Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, 1681).

ta na Koroškem, v Dravski dolini in celo Furlaniji.¹² V desetletjih po ustanovitvi je imel samostan velike težave z okoliškimi plemiči, ki so si s silo prilaščali njegove posesti (oziroma pravice na njih) in na njih brez dovoljenja gradili gradove. V Dravski dolini so se kot taki izkazali predvsem Dravograjski in Marenberški, ki so na samostanski zemlji zgradili gradova Dravograd in Marenberg (na Koroškem tudi Nove Trušnje).¹³ Sredi 13. stoletja so se s Šentpavlom (za sodne pravice na samostanskih posestih) dolgo prepirali tudi Rogaški, dokler ni tedanji štajerski deželni glavar Bruno Olomuški rogaškim zahtevam napravil konca.¹⁴ Iz virov lahko razberemo, da so bili med plemiči, ki so se okoriščali na račun omenjenega samostana (katerega dedne odvetniške pravice so sicer pripadale Spanheimom), tudi prvi Viltuški.¹⁵

Po prevzemu oblasti na Štajerskem leta 1192 so Babenberžani tako Avstriji kot Štajerski vladali vse do leta 1246, ko so v moški liniji izumrli. Vrh dinastije je brez dvoma pomenila vladavina vojvode Leopolda VI., ki je vladal več kot tri desetletja (1194/1198–1230). Po smrti njegovega jezljivega

sina Friderika II. (leta 1246) se je v vzhodnoalpskem prostoru razbesnel boj za dediščino zdaj izginule rodbine. Ta je z daljšimi ali krajšimi presledki trajal skoraj štiri desetletja, končal pa se je z zmago Habsburžanov. Še največ uspeha sta v prvih letih imela češki kralj Otokar II. Premysl in ogrski kralj Bela IV. Omenjena monarha sta po več letih spremenljive sreče in težkih bojev aprila 1254 sklenila mirovni sporazum v Budimu. Vojvodina Avstrija je tedaj pripadla češkemu kralju, vojvodina Štajerska pa ogrskemu.¹⁶ Štajerski deželani so bili v letih, ki so sledila, vse bolj nezadovoljni z oholim ogrskim vodstvom, zato so se po nekaj letih uprli. Češki kralj je izkoristil nastali položaj, podprl uporno štajersko plemstvo in julija 1260 pri Groißenbrunnu premagal vojsko ogrskega kralja. Zatem je obema vojvodinama vladal vse do leta 1276.¹⁷

Jeseni 1273 je bil za novega vladarja v cesarstvu izvoljen grof Rudolf Habsburški, ki je po kronanju začel nastopati proti Otokarju Premyslu. Ta se je moral konec leta 1276 pod hudim pritiskom odpovedati Avstriji, Štajerski, Koroški, Kranjski, Slovenski marki, Chebu in Pordenoneju. Spor med knezoma je slednjič kulminiral v bitki pri Dürnkrutu (avgusta 1278), kjer je češki kralj izgubil tako bitko kot življenje. Decembra 1282 je kralj Rudolf svojima sinovoma Albrehtu in Rudolfu II. podelil Avstrijo,

¹² MDC III, št. 496; Štih, *Rodbina koroških Spanheimov*, str. 59–60; Oitzl, *Zgodovina železarstva*, str. 186.

¹³ MDC Erg., št. 1228a=3056; Gradivo IV, št. 592a; Gradivo VI, št. 136 (*in Karinthia nouum castrum in Truhsen, et in Stiria castrum Merenwerch*).

¹⁴ Gradivo VI, št. 61; MDC IV/1, št. 1834; UBSt IV, št. 352; MDC IV/2, št. 3009.

¹⁵ Štih, *Rodbina koroških Spanheimov*, str. 60.

¹⁶ Štih in Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 103, 111, 115–117.

¹⁷ Obersteiner, *Die Bischöfe von Gurk*, str. 100–105.

Štajersko in Kranjsko z Marko.¹⁸ Smrt kralja Rudolfa leta 1291 je v cesarstvu sprožila val sprememb. Albrehtovo nasledstvo na vladarskem prestolu ni bilo samoumevno. Številni državni knezi so v času Rudolfove vladavine z nejevoljo opazovali rast habsburške moči, ki se jim je zdela nevarna. Albreht se je moral na prelomu med letoma 1291 in 1292 spopasti še z uporabo štajerskega in koroškega plemstva.¹⁹ Maja 1292 je bil za novega vladarja v cesarstvu izvoljen porenski grof Adolf Nassauski. Čeprav je Albreht krono očitno želel zase, je bil dovolj pameten, da se z Adolfom ni nemudoma spustil v frontalni spopad. V letih, ki so sledila, je Adolf tonil v vedno večje politične težave, medtem ko se je Albrehtova moč krepila. Slednjič je dosegel, da je bil Adolf junija 1298 odstavljen, namesto njega pa za kralja izvoljen sam. Julija 1298 je med tekmečema prišlo do bitke pri Göllheimu v bližini Wormsa, kjer je Adolf izgubil življenje. Albreht se je dal še isti mesec ponovno izvoliti. Tako cesarstvu kot štajerski vojvodini je za tem vladal do svoje smrti leta 1308.²⁰

Po izumrtju Přemyslidov leta 1306 se je med habsburško dinastijo in Goriško-Tirolskimi vnela vojna za češki prestol. Po mirovnem sporazumu leta 1311 je moral koroški vojvoda Henrik Goriško-Tirolski Habsburžanom prepustiti Savnijo (Posavinje s Posoteljem), ki jo je do takrat imel v zastavi in ki se je tedaj za zmeraj zvezala s Štajersko. Po Henrikovi smrti leta 1335 so Habsburžani neposredno oblast prevzeli še na Koroškem in Kranjskem (slednjo so pred tem prav tako imeli v zastavi Goriško-Tirolski).²¹

Gospodje Mariborski in začetek njihove viltuške veje

O tem, da so gospodje Viltuški stranska veja gospodov Mariborskih, danes ni nobenega dvoma. Prav tako med današnjimi raziskovalci vlada konsenz glede izvora samih Mariborskih. Prvi znani Mariborski so bili štajerski ministeriali, t. i. Gundakarjevci. S svojih izvornih traungauskih posesti so jih pripeljali mejni grofje Otokarji. Najprej sta jim bila v varstvo zaupana gradova Wildon in Riegersburg, nato pa – nekje po letu 1147 – še novi grad v Marki oziroma Maribor.²² Viltuška rodbina je torej izšla iz go-

spodov Mariborskih, ki so bili štajerski ministeriali.

Ob cesti med Mariborom in Dravogradom, v naselju Spodnji Slemen, na nekoliko povzdignjeni ravnici v pobočju hriba, stoji danes dvorec Viltuš. Pri tem pa ne gre za nekdanji stari grad, v katerem so v 13. stoletju prebivali gospodje Viltuški. Ta, v 17. stoletju opuščeni grad je nekoč stal na hribu Tičnica, nad Spodnjim Slemenom. Medtem ko dvorec v 13. stoletju še ni obstajal (graditi so ga začeli šele v prvi polovici 17. stoletja), je bil grad na hribu najbrž zgrajen v drugi polovici 12. stoletja.²³

Kot prva Mariborska se v povezavi z viltuškim gradom omenjata brata Ulrik I. (leta 1185 ga prvič srečamo še kot dečka, najdemo pa ga imenovanega tudi kot pastorka) in Gotfrid I. Njun brat Konrad je bil župnik v Mariboru. Njihovi materi je bilo ime Kunigunda, očetu pa Henrik *de sancta Margareta* (gre za vas pri Wildonu).²⁴ Ulrika in Gotfrida v povezavi z Viltušem srečamo ob pregledu seznama šentpavelskih posesti, nastalega med letoma 1193 in 1220. Navedene posesti so predhodniki takratnega opata Ulrika (1192–1222) dali v fevd, Ulrik pa jih ni zmožal zopet pridobiti samostanu.²⁵ Ulrik je tudi trdil, da (sam) ni dal v fevd nobenih samostanskih posesti. Brata Ulrik in Gotfrid Mariborska sta imela tedaj v fevdu poleg viltuškega gradu tudi izkrčeno območje ob gradu ter (po krivici) nekaj vasi.²⁶ Glede na zgoraj povedano lahko zaključimo, da so Mariborski območje, na katerem je nastal grad Viltuš, dobili v svoje roke, še preden je Ulrik postal opat. Domnevamo lahko, da se je to (sporazumno ali nasilno) zgodilo nekje po letu 1147 ali 1164, torej v času opatov Vernerja (1138–1158) oziroma Pilgrima (1158–1192).²⁷ Tudi grad so morda zgradili v času stolovanja slednjih dveh (bolj verjetno slednjega), medtem ko je ob koncu Ulrikovega stolovanja brez dvoma že stal.

Ob pregledu ohranjenih virov iz naslednjih desetletij najdemo različne pripadnike rodbine Viltuških še največkrat vpletene v zadeve šentpavelskega samostana.²⁸ Nekoliko redkeje jih najdemo tudi v spremstvu in med pričami štajerskih vojvod.²⁹ Po

je, str. 57–60; Pirchegger, *Herrschaft Marburg*, str. 23–26.

²³ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 129–131.

²⁴ Pirchegger navaja, da je šlo pri Konradovem, Ulrikovem in Gotfridovem očetu za Konrada I., a se zelo verjetno moti. Po njem ta podatek povzema tudi Dušan Kos. Kot rečeno, je šlo pri očetu treh omenjenih mož v resnici za Henrika I. (Gradivo IV, št. 706 (*Heinricus de sancta Margareta et filius eius Ölricus puer de Marchpurch*), 714 (Ölricus Stiefsun de Marchburch), 839, 845, 851, 854, 909, 927; Gradivo V, št. 52, 215, 229; Mlinarič, *Župnija sv. Janeza Krstnika*, str. 300; Lamprecht, *Izvor in razvoj*, str. 15–19; Kos, *Vitez in grad*, str. 330 (Genealoška preglednica 60: Maribor); Pirchegger, *Herrschaft Marburg*, str. 52–53 (Die Herren von Marburg (Entwurf) – genealoška preglednica)).

²⁵ Ginhart, *Die Kunstdenkmäler*, str. 491–496.

²⁶ Gradivo IV, št. 855 (V); MDC III, št. 1426 (V).

²⁷ Ginhart, *Die Kunstdenkmäler*, str. 491–496.

²⁸ UBSt I, št. 712; UBSt II, št. 111, 182; Gradivo V, št. 229; MDC IV/1, št. 2341, 2380, 2571, 2586, 2710.

²⁹ Gradivo V, št. 52; UBSt II, št. 98, 125.

¹⁸ Rudolf II. se je bil Avstriji in Štajerski naslednje leto prisiljen odpovedati (UBSt IV, št. 605; Hoensch, *Der goldene König*, str. 119; Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 81–84).

¹⁹ MDC VI, št. 207, 211–212, 249, 256–257, 259; Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 101–102.

²⁰ MDC VI, št. 202, 205, 207; Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 96–101; Rexroth, 2005, str. 90; Reifenscheid, *König Albrecht I.*, str. 386–387.

²¹ Kosi, *Dežela*, ki je ni bilo, str. 543–544; Kosi, *Visoki in pozni srednji vek*, str. 72 (besedilo in zemljevid).

²² Ravnikar, *Maribor v 12. stoletju*, str. 10, 24; Mlinarič, *Gospočina Viltuš*, str. 222–223; Kos, *Vitez in grad*, str. 326–327, 389; Lamprecht, *Izvor in razvoj*, str. 11–17, 24; Lamprecht, *Vavra et al.*, *Grad Viltuš*, str. 7–12; Hauptman, *Mariborske studi-*

eni strani nas zgornja trditev ne preseneča, saj je bil Viltuš zgrajen na šentpavelski zemlji, Viltuški pa so imeli od Šentpavla tudi druge posesti. Po drugi strani bi morda pričakovali, da bodo Viltuški – glede na svoj štajerski ministerialni izvor – tega komolčarsko izkoriščali, se gibal le v vrstah Štajercev, šentpavelske zadeve pa puščali v nemar. Kot kaže, ni bilo tako, bodisi zato, ker Viltuški niso imeli moči, da bi se iztrgali šentpavelskemu vplivu, bodisi zato, ker jim je politična previdnost narekovala taktno ravnanje z opati.

Politično delovanje Viltuških v 13. stoletju

Čeprav so bili pripadniki rodbine Viltuških v tistem sorodu z gospodi Mariborskimi, jih v začetku 13. stoletja po politični moči še zdaleč niso dosegali. Res so predvsem stoletje kasneje tudi oni malce pridobili na moči, vendar jih lahko v začetku 13. stoletja označimo za pomembne le na lokalni ravni. Z Mariborskimi je bilo v istem času drugače, saj so se (predvsem v času Gotfrida II.) politično strmo vzpenjali in igrali pomembno vlogo na ravni celotne vojvodine.³⁰ Res je sicer, da sta se brata Albert II. in Henrik III. Viltuška leta 1259 udeležila štajerskega deželnege zbora na Ptujju.³¹ Domnevati smemo, da je šlo pri tam zbranih plemičih za (zelo verjetno neprostovoljne) ogrske podpornike. Leto 1259 je bil sicer čas, ko so se nad ogrskimi silami na Štajerskem že zbirali črni oblaki,³² tako da so Ogrzi z veseljem sprejeli kakršnega koli zaveznika. Na tem mestu moramo še poudariti, da ni dokaza, da bi Albert in Henrik na zboru igrala pomembnejšo vlogo, glede na njuno članstvo v štajerski deželni zvezi pa tudi ni čudno, da sta bila tam.

Na začetku stoletja so Viltuški še zelo očitno delovali pod okriljem avstrijsko-štajerskega vojvode Leopolda VI. V njem so najbrž imeli močno zaslombo proti šentpavelskemu opatu Ulriku, ki je moral biti nanje jezen zaradi (zgoraj omenjenih) po krivici pridobljenih vasi.³³ Ni rečeno, da je bila to edina točka spora med opatom in Viltuški. Marca 1203 med pričami Leopoldove listine iz Heiligenkreuza najdemo Ulrika Mariborskega.³⁴ Pri njem gre najverjetneje še za Gotfridovega brata Ulrika I. oziroma za isto osebo, ki je nekje med letoma 1193 in 1220 že imela v rokah viltuški grad. Rodbina se je na mariborski in viltuški del najbrž razdelila šele v naslednji generaciji. Ulrika I. in Gotfrida I. v Leopoldovem spremstvu naslednjič najdemo leta 1209, ko je ta v Mariboru izdajal obnovitveno listino za jurklostrski samostan. Med pričami v tem primeru ne najdemo nikogar, ki bi se imenoval po Mariboru, brata se na-

mreč nazivata kot Viltuška.³⁵ Ulrika I. med Leopoldovimi pričami najdemo še leta 1213, tokrat spet s privedkom »Mariborski«.³⁶ Poleg Gotfrida in Ulrika izmed Mariborskih pri Leopoldu najdemo še Riherja II.,³⁷ ki pa se nikoli ni imenoval po Viltušu.

V prvih letih vladavine Leopoldovega sina Friderika II. Babenberskega Prepirljivca (1230–1246) pripadnikov viltuške rodbine ne zasledimo v njegovi bližini. To se prvič zgodi šele leta 1240, ko se je vojvoda zadrževal v Mariboru in je vpricho tam zbrane velike množice plemičev obljubil varstvo samostanu v Garstnu. Med njimi najdemo Ulrika II. Mariborskega, torej pravzaprav le sorodnika viltuške veje rodbine (ki je bila na tej točki najbrž že razdeljena na mariborski in viltuški del).³⁸ Iz ohranjenih virov bi smeli sklepati, da se pripadniki tako viltuške kot mariborske veje v tridesetih letih 13. stoletja niso zadrževali pri novem vojvodi, ki se je s prenegljenimi in agresivnimi potezami vedno znova zapletal v težke politične spore. Zaradi dolgotrajnega pritoževanja večjega števila knezov je cesar proti njemu začel sodni postopek. Konec junija 1236 je bil Friderik Babenberski obsojen, doletel ga je državni preklc, državni fevdi so mu bili odvzeti.³⁹ Nanj so se z vseh strani zgrnili njegovi nasprotniki, na Dunaj pa je pripotoval celo cesar. Ko se je poleti 1237 odpravil nazaj v Italijo, se je Friderik Prepirljivec lotil ponovnega osvajanja svojih dežel. Tako je nekje do druge polovice leta 1240 spet imel v rokah obe svoji vojvodini, cesar pa je bil zaradi razvoja dogodkov stisnjen v kot in je novi položaj priznal.⁴⁰

Podatkov o političnih potezah Viltuških in Mariborskih iz časa pravkar opisanih dogodkov je malo. Kot rečeno, smemo sklepati, da so se – vsaj v času njegovega državnega preklica – poskušali oddaljiti od nerazsodnega vojvode. Prav tako jih ne najdemo v izredno veliki množici plemstva, ki se je v prvi polovici leta 1237 zbrala okrog cesarja na Dunaju.⁴¹ Možno je sicer, da so tam bili, a se njihova imena niso ohranila. Konec koncev je bila tam poleg raznih naštetih plemičev še velika množica drugih Štajercev (*quam pluribus aliis de Styria*).⁴² O viltuškem obisku Dunaja na začetku leta 1237 torej ne moremo dati končnega odgovora. V četrtem in prvi polovici petega desetletja 13. stoletja po drugi strani pripadnike Viltuških in Mariborskih najdemo v listinah, ki se tičejo šentpavelskega in vetrinjskega samostana ter oglejskega patriarhata.⁴³ To takrat ni bilo nič novega, saj so Viltuški in Mariborski pričali v listinah raznih cerkvenih

³⁵ UBSt II, št. 98 (*fratres de Wiltbusen*).

³⁶ UBSt II, št. 125.

³⁷ Gradivo IV, št. 883; Gradivo V, št. 34–35, 163.

³⁸ Gradivo V, št. 737.

³⁹ Lechner, *Die Babenberger*, str. 30–85, 280.

⁴⁰ Dopsch, *Länder und Reich*, str. 192–194.

⁴¹ UBSt II, št. 349–350; Gradivo V, št. 666, 670; UBSt II, št. 354.

⁴² UBSt II, št. 349.

⁴³ MDC IV/1, št. 2253, 2294.

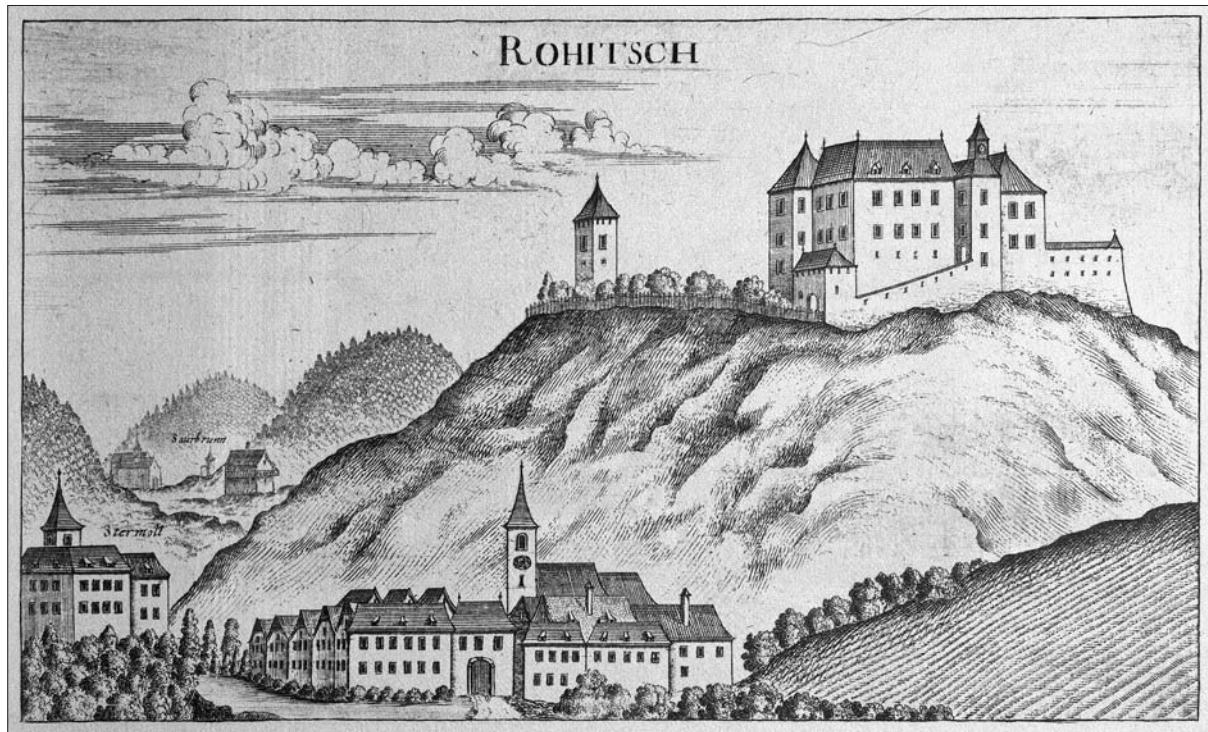
³⁰ UBSt III, št. 155, 161–163, 178, 202–203, 279–280; UBSt IV, št. 8, 13, 43, 86, 94, 180, 352.

³¹ UBSt III, št. 279, 280 (*fratres de Wiltbösen*).

³² Bele, Friderik V. Ptujski, str. 138–139.

³³ Gradivo IV, št. 855 (V).

³⁴ Gradivo V, št. 52.

Rogatec v 17. stoletju (Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, 1681).

institucij (kot že rečeno, predvsem Šentpavla) tako pred omenjenim obdobjem kot po njem.⁴⁴

Po nasilni smrti vojvode Friderika Prepirljivca leta 1246 so se razmere na ozemlju Vzhodnih Alp mahoma spremenile. Ker je bil Friderik zadnji moški pripadnik svoje rodbine, so se nad njegove nekdanje dežele zgrnili sosede in si jih skušali na silo prisvojiti. Naenkrat ni bilo nikogar, ki bi vzdrževal mir, tako da sta posledično zavladala nered in velika stiska. Bogati so hitro obubožali, lokalni plemiči so si v več primerih začeli na silo prilasčati cerkvena posestva,⁴⁵ številne vasi so bile uničene.⁴⁶ O dejavnosti Viltuških v tem času smo prav tako razmeroma slabo poučeni, sicer pa to glede na vojne razmere v Avstriji in na Štajerskem ni presenetljivo. V spor o babenberški dediščini so se vmešali Prepirljivčeva sestra in nečakinja, stari cesar, papež Inocenc IV., ogrski kralj Bela IV. in češki kralj Otokar II. Přemysl. Vojna sreča in zavezništva so se hitro spreminjala, prav tako kot večina oseb na političnem prizorišču. Oktobra 1249 je cesar grofa

Majnharda III. Goriškega pooblastil, naj na Štajerskem in Kranjskem zapleni vso posest oglejskemu patriarhu Bertoldu Andeškemu in izvoljenemu salzburškemu nadškofu Filipu Spanheimskemu ter jo podeli (cesarjevim) zvestim privržencem.⁴⁷

Nekateri, namreč prav gospodje Mariborski in Viltuški, so znali hitro spreminjajoče se razmere prav dobro obrniti v svojo finančno korist. Tako so nekateri štajerski plemiči poleti 1252 Filipu Spanheimskemu (oziroma njegovemu očetu Bernhardu) pomagali v boju proti grofom Goriškim. Majnhard Goriški in njegov tast grof Albert III. Tirolski sta tedaj skušala utrditi svoje posesti na Zgornjem Koroškem. V ta namen sta se odločila napasti najprej salzburško postojanko Sachsenburg in nato še vojvodski grad Greifenburg – edino pomembnejšo posest vojvode Bernharda Spanheimskega v tem delu Koroške. Filip, tako pripadnik spanheimske dinastije kakor tudi (le izvoljeni, a takrat kljub temu dejanski) poglavar salzburške nadškofije, je goriško-tirolsko stran presenetil in uničujoče porazil.⁴⁸ Zatem je »za pomoč na poti za obrambo koroške dežele in trdnjave Sachsenburg« (tu je očitno šlo za bojni pohod) denarno nagradil Alberta I. Viltuškega in Ulrika II. Mariborskega. Filip je svojima zaveznikoma dal (oziroma očitno le obljubil) 64 mark srebra dunajske teže. Ker pa ni imel toliko gotovine, je za izplačilo

⁴⁴ Gradivo V, št. 229; MDC IV/1, št. 2155, 2341, 2380; Gradivo VI, št. 173, 241, 256; UBSt IV, št. 4, 99.

⁴⁵ Gradivo VI, št. 244a; UBSt III, št. 147, 155; CKL, št. 28; UBSt III, št. 216; UBSt IV, št. 587; MDC V, št. 469; CKL, št. 52.

⁴⁶ Liechtenstein, *Frauendienst* II, str. 259–260, kitica 1677 (*Got müeze sîn pflegen: er ist nu tót. sich huop nâch im vil grôziu nôt ze Stîre und ouch ze CEsterrich. da wart mániger arm, der ê was rich. für wâr ich iu daz sagen wil: nâch im geschach unbildes vil: man raubt diu lant nâht unde tac; dâ von vil dörffer wüeste lac.*); Liechtenstein, *Frauendienst*, str. 580–581, kitica 1677 ter str. 660 (Inhaltsübersicht).

⁴⁷ UBSt III, št. 57.

⁴⁸ Wagner, *Interregnum*, str. 438–439; Komac, *Kranjska*, str. 166–167; Dopsch, *Länder und Reich*, str. 206–207.

jamčil Friderik V. Ptujski, ki je zato prejel v zastavo vas Zrkovci v bližini Maribora.⁴⁹

Preden nadaljujemo s pregledom političnega udejstvovanja članov viltuške rodbine, se na kratko ustavimo pri osebnosti zgoraj omenjenega Alberta I. Viltuškega in njegovem položaju v rodbini. Sredi 13. stoletja je bil eden izmed pripadnikov rodbine Viltuških poročen z Gertrudo Rogaško, katere sestra Zofija je leta 1245 ustanovila studeniški samostan. V kontekstu ustanavljanja je nastalo več daljših listin, iz katerih je mogoče danes bolj ali manj jasno razbrati sorodstvena razmerja rogaške rodbine. Pri Gertrudinih sestrah Rikardi in Zofiji je to razmeroma lahko, medtem ko se pri osebnosti Gertrudinega moža (in očeta Alberta, Henrika, Diemute in Kunigunde) zaplete. Glede tega so tudi mnenja preteklih raziskovalcev deljena. Ljudmil Hauptmann v delu *Mariborske studije* iz leta 1938 piše, da je bil njen mož Albert Viltuški.⁵⁰ Hans Pirchegger ima v članku »Die Herrschaft Marburg« iz leta 1952 za Gertrudinega moža Gotfrida II.,⁵¹ z njim se strinja Dušan Kos.⁵² A v tretji knjigi svojega poznejšega dela *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters* (1958) Pirchegger navaja, da je bil z Gertrudo poročen Henrik Viltuški (enako navajata Jože Mlinarič in Jože Koropec).⁵³ Istočasno Pirchegger v opombi h genealoški preglednici opozori na svoj prej omenjeni članek ter zavrne svojo prvotno trditev, da je bil Gertrudin mož Gotfrid.⁵⁴ V delu *Die Untersteiermark* (1962) Henrika Viltuškega prav tako označi za Gertrudinega moža.⁵⁵ Gotfrida (II.) lahko kot možnega Gertrudinega moža hitro izključimo, saj je bil (v istem časovnem obdobju) poročen s hčerjo Kolona Vuzeniškega.⁵⁶ Kar se tiče Henrika in Alberta, se zadeva razplete pri pregledu listine za studeniški samostan iz leta 1263, ki jo je izdala Zofija Rogaška in v kateri Henrika Viltuškega (skupaj z Otonom Kunšperškim, ki je bil mož njene sestre Rikarde) imenuje svojega svaka.⁵⁷ Albert I., ki je očitno

spadal v isto generacijo kot Gotfrid II. in Henrik II., je bil morda njun brat. Spričo pomanjkanja virov ga ne moremo natančneje opredeliti.

Po letu 1252 je pripadnikom viltuške rodbine ponovno težje slediti. Medtem je bil v središču dogajanja njihov sorodnik Ditrik, kot kaže, svak zgoraj omenjene Gertrude Rogaške. Ditrik je v tem času namreč postal krški škof. Izpostaviti je treba časovno obdobje, v katerem se je to zgodilo. Po smrti prejšnjega škofa Ulrika septembra 1253 je bil kanonik Ditrik s strani krškega kapitlja soglasno izvoljen oktobra 1253.⁵⁸ To se, glede na določila iz leta 1232,⁵⁹ ni moglo zgoditi brez privoljenja salzburškega nadškofa. V Ditrikovem primeru je šlo za izvoljenega nadškofa Filipa Spanheimskega, ki je novega škofa tudi potrdil. Na tej točki nam v oči pade dejstvo, da je šlo pri novopečenem škofu Ditriku za brata Alberta I. Viltuškega in Ulrika II. Mariborskega, ki jima je isti nadškof (Filip), kot se spomnimo, še dobro leto pred tem plačeval za pomoč pri obrambi dežele svojega očeta.⁶⁰ Očitno je torej, da so bili Mariborski in Viltuški v zgodnjih petdesetih letih 13. stoletja, ko v štajerski deželi ni bilo jasno, kdo je pravi gospodar, vojaško in politično trdno na strani koroške vojvodske rodbine, v kateri so našli pokrovitelje. Po drugi strani so Spanheimi v Mariborskih in Viltuških morali videti dobrodošlo vojaško pomoč. Viri nam ne omogočajo uvida v podrobnosti medsebojnih odnosov zgoraj omenjenih mož. Kljub temu je jasno, da so bili Mariborski in Viltuški v spanheimskih očeh dovolj dragoceni, da se jih je splačalo nagraditi ne le z denarjem, temveč tudi s škofovskim naslovom.

Po letu 1252 je pripadnikom viltuške rodbine, kot rečeno, težje slediti. Sklepamo lahko, da so se držali iste politične smeri kot škof Ditrik. Ta je bil v šestdesetih letih 13. stoletja predvsem zaveznik spanheimsko-přemyslske koalicije, zatem pa v taboru češkega kralja.⁶¹ Že omenjenega deželnega zbora na Ptujju (1259), ki sta se ga udeležila Albert II. in Henrik III. Viltuška,⁶² po mojem mnenju ne moremo imeti za dokaz njune protičeške usmerjenosti. V tistem trenutku brata pač nista imela možnosti, da bi ravnala drugače, po letu 1260 pa sta češkega kralja brez dvoma sprejela kot novega vojvodo. Po izvolitvi Rudolfa Habsburškega so se razmere ponovno zaostrole, Otokar II. Přemysl pa je svojo oblast v Vzhodnih Alpah vzdrževal s surovo vojaško silo. Škof Ditrik je februarja 1276 celo odpotoval v Prago, kjer si je od Oto-

⁴⁹ GZM I, št. 81 (*Nos Phylippus dei gratia electus ecclesie Saltzburgensis... dedimus Alberto de Wiltbohsen et Vlrico filio domini Vlrici de Marchpurch puri argenti marcas LXIII ponderis Wiennensis pro auxilio nobis per eosdem ipso itinere exhibendo...*); Gradivo VI, št. 173.

⁵⁰ Hauptmann, *Mariborske studije*, str. 61–62.

⁵¹ Pirchegger, *Herrschaft Marburg*, str. 37, 46, 49, 54–55 (*Die Herren von Wildhaus – genealoška preglednica*).

⁵² Kos, *Vitez in grad*, str. 389–391.

⁵³ Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, str. 7; Koropec, *Svet okoli Slovenske Bistrice*, str. 96.

⁵⁴ Pirchegger, *Landesfürst und Adel* 3, Gonobitzer, genealoška preglednica ob koncu knjige, stran brez številčne oznake.

⁵⁵ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 25.

⁵⁶ Gradivo VI, št. 24.

⁵⁷ Za pomoč pri preučevanju problema rodbinskih povezav med Rogaškimi in Viltuški se lepo zahvaljujem dr. Alešu Mavru. UBSSt IV, št. 99 (... *ego Sophia humilis vidua Iesu Christi post mortem quondam dilecti mariti mei domini Richeri de Iunek ... et sororios meos dominum Ottonem de Chungesperb, Hainricum de Wiltbösen...*); Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark V*, str. 300 (... *daß ich Sophia, demüthige Wit-*

we Jesu Christi, nach dem Tode weiland meines geliebten Gemahles Richers von Sonnek ... und durch meine Schwäger, Otto von Königsberg, Heinrich von Wildhausen...); Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, str. 7, 21–24.

⁵⁸ MDC II, št. 615.

⁵⁹ Podrobneje o volitvah krških škofov gl.: Bele, *Posesti Krške škofije* 1, str. 568.

⁶⁰ GZM I, št. 81.

⁶¹ MDC II, št. 633, 639, 653; Obersteiner, *Die Bischöfe von Gurk*, str. 101–104.

⁶² UBSSt III, št. 279, 280 (*fratres de Wiltbösen*).

karja dal potrditi pravice do gradu Anderburg (nad vasjo Podgrad pri Šentjurju). To je krški škof očitno napravil s figo v žepu,⁶³ saj se je zatem še istega leta pridružil habsburški strani. Kasneje svoje odločitve, kot kaže, ni več spreminjal. Umril je sredi novembra 1278.⁶⁴ Tedaj je bila habsburška oblast nad nekdanjo babenbersko dediščino že zagotovljena, njegovim sorodnikom Mariborskim in Viltuškim pa je njihov položaj s pravočasnim prestopom na habsburško stran očitno uspelo ohraniti.⁶⁵

Glede na razpoložljive podatke Viltuškim po habsburškem prevzemu oblasti na Štajerskem ni uspelo prodreti med najvplivnejše rodbine v vojvodini. Šele konec osemdesetih let 13. stoletja najdemo Henrika IV. Viltuškega (tik ob sorodniku Ulriku IV. Mariborskem) med pričami v neki listini Ortolfa iz Grebinja.⁶⁶ Naslednja listina, v kateri najdemo brata Viltuška, ima nekoliko več teže. V njej gre za odvetniške pravice nad gornjegrajskim samostanom, za katere so se v drugi polovici osemdesetih let 13. stoletja potegovali tako grofje Vovbrški⁶⁷ kot gospodje Ptujski. Slednji so imeli odvetniške pravice na gornjegrajskih posestvih morda istočasno (namreč na drugem delu posesti) ali pa že pred Vovbrškimi. Verjetno je zaradi tega med rodbinama prihajalo do sporov in celo spopadov, saj so bili na odvetništvo vezani določeni dohodki. Leta 1288 je Friderik Ptujski Ulriku Vovbrškemu namreč moral obljubiti, da bo vojvodi Albrehtu Habsburškemu prepustil odvetništvo nad samostanom v Gornjem Gradu, vojvoda pa bo to odvetništvo predal Vovbrškemu.⁶⁸ V listini, ki je bila izdana maja 1288 na Ptujju, je pričala vrsta štajerskih in koroških odličnikov, med drugim oba brata Viltuška (*Heinrich unt Albreht, die Wilthavser*). Najdemo ju na šestem in sedmem mestu med dvanajstimi poimensko omenjenimi pričami (poleg drugih neimenovanih).⁶⁹ Pri njiju očitno ni šlo za vzhodnoalpsko plemiško elito. Še najverjetneje sta bila pomembna le lokalno, najbrž v osrednjem in južnem delu današnje slovenske Štajerske.

Politične poteze in stanje na prelomu med 13. in 14. stoletjem

Razlog za sklepanje o nekoliko povečanem viltuškem vplivu na osrednjem in južnem slovenskem Štajerskem je v tem, da se je rodbina konec 13. stoletja začela posestno nekoliko krepiti. Že leta 1263 se

je Zofija Rogaška (z zgoraj omenjeno listino) odpovedala svojemu deležu na gradu Štatenberg, ki je bil tedaj v rokah Rogaških. Svoj delež je Zofija prepustila svojemu bratu Henriku I. Rogaškemu in njegovemu sinu Henriku II. Rogaškemu, svojim drugim dedičem ter Otonu Kunšperškemu, Henriku II. Viltuškem in vsem njihovim dedičem.⁷⁰ Iz virov ni jasno razvidno, kakšen del posesti je potem dejansko padel v roke Viltuškim, vsekakor pa so po izumrtju Rogaških pridobili ves grad. Zadnji moški pripadnik rogaške rodbine Henrik II. je konec dočkal nekje na prelomu med letoma 1299 in 1300. Štatenberg je po letu 1299 v celoti pripadel sorodnikom Viltuškim. Ti so ga zatem posedovali vse do leta 1385, ko ga je podedoval Hugo z Devina. Viltuški so s Štatenbergom razširili konjiško gospodstvo. Tega so nekje pred letom 1339 izgubili gospodje Konjiški in se bili prisiljeni preseliti na gradič Jamnik pri Zrečah, ki je bil viltuški fevd. Svoj delež konjiške posesti so leta 1312 Viltuškim prodali tudi Liechtensteinski.⁷¹ Nekje po letu 1309 so Viltuški (po izumrtju Freudenberskih) pridobili še njihovo posest, deželni knez pa jim je podelil v zastavo še Marenberg.⁷² Leta 1325 je po smrti Hartnida IV. v moški liniji izumrla rodbina Wildonskih. Hartnidova posest Eibiswald (Ivnik tik nad današnjo avstrijsko-slovensko mejo) ter zemljišča okoli Cmureka in Ljutomera so pripadla Hartnidovi hčeri Neži, soprogi Alberta III. Viltuškega.⁷³ Viltuška rodbina se je na prelomu iz 13. v 14. stoletje torej znatno posestno okrepila, poleg tega pa se je eden izmed članov rodbine ponovno dokopal do funkcije krškega škofa. Ulrik III. je mesto zasedal od leta 1345 do smrti avgusta 1351.⁷⁴

Kljub naštetim uspehom viltuški politični vzpon očitno le ni potekal brez zapletov. Že leta 1299 namreč Henrika IV. Viltuškega najdemo v sporu s štajerskim vojvodo Rudolfom III. Habsburškim.⁷⁵ Šlo je za gradiščanstvo na Muti, ki je bila sicer bamberski fevd in je, kot kaže, po pravici pripadala Habsburžanu.⁷⁶ Kot dedič po Henriku iz Greifenfelsa je Henrik IV. gradiščanstvo zahteval zase, Rudolf pa je ukazal grad oblegati. Na Muti se je tedaj zbralo večje število plemičev, med drugim Henrikov sorodnik Kolon IV. Vuzeniški.⁷⁷ Slednjemu je skupaj z drugimi zbra-

⁶³ UBSt IV, str. 605; Obersteiner, *Die Bischöfe von Gurk*, str. 104–106.

⁶⁴ MDC V, št. 202, 219, 223, 230; Dopsch, *Länder und Reich*, str. 472.

⁶⁵ MDC V, št. 216.

⁶⁶ S to listino je Ortolf delež dediščine svoje žene Margarete prodal Kolonu Vuzeniškemu (MDC VI, št. 73; Kos, *Vitez in grad*, str. 330 (Genealoška preglednica 60: Maribor)).

⁶⁷ MDC VI, št. 16–17.

⁶⁸ Ravnikar, Gornji Grad, str. 63, 85, 88–89.

⁶⁹ MDC VI, št. 100 (... *unt ander biderbe leute*).

⁷⁰ UBSt IV, št. 99; Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, str. 24.

⁷¹ RHSSt I, št. 367.

⁷² Kos, *Vitez in grad*, str. 276, 298, 379, 389.

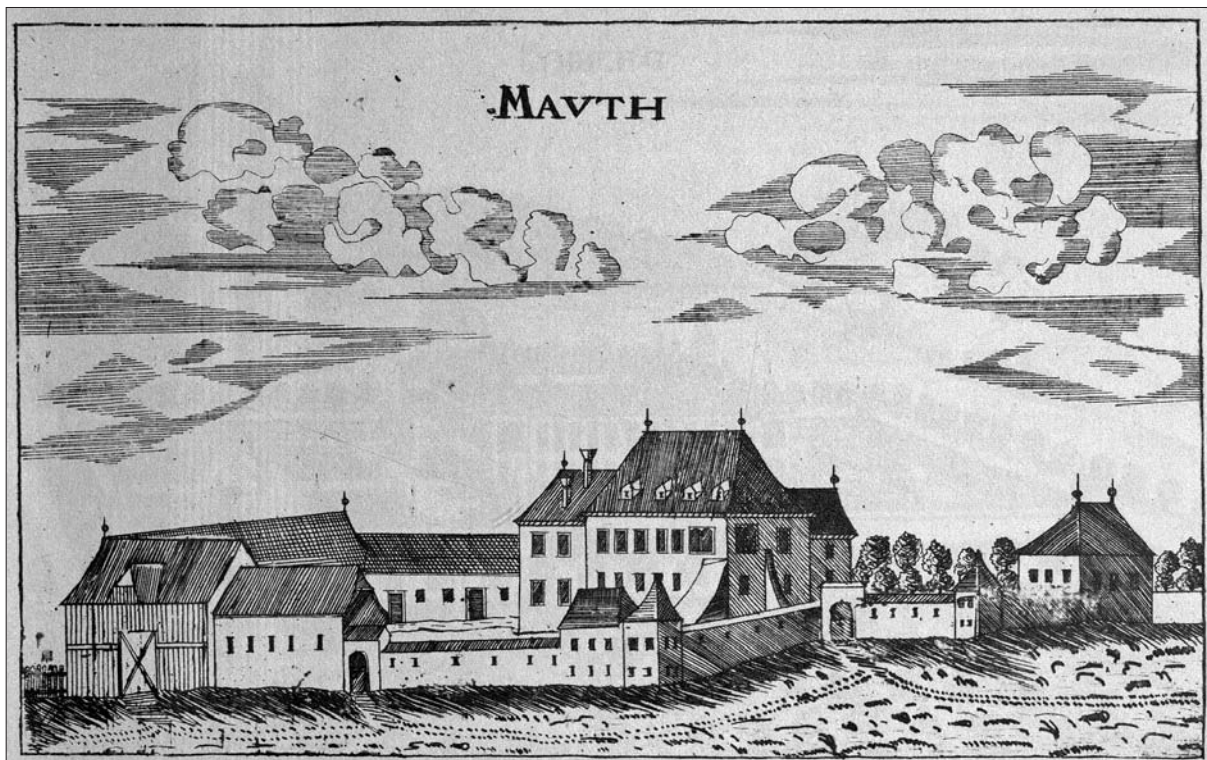
⁷³ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 25–26.

⁷⁴ Obersteiner, *Die Bischöfe von Gurk*, str. 152–154.

⁷⁵ Rudolf III. je bil sin Albrehta I. Habsburškega, ki je v tistem trenutku že nosil kraljevski naslov. Spor med Viltuškim in Habsburžanom se je očitno vlekel dlje časa in se je morda razpletel šele leta 1302 (Niederstätter, *Die Österreich Herrschaft Österreich*, str. 96–107; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 166).

⁷⁶ MDC V, št. 408.

⁷⁷ Kot rečeno, sta bila Kolon IV. Vuzeniški in Henrik IV. Viltuški sorodnika. Bila sta stric in nečak, Kolonova sestra je bila namreč Henrikova mati. Prvi podatek o tem najdemo že v Avstrijski rimani kroniki Otokarja iz Geule. Drugi dokaz za to je listina iz leta 1327. Kolona IV. najdemo tedaj kot pri-

Muta v 17. stoletju (Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, 1681).

nimi plemiči – predvsem vovbrškim grofom Ulrikom II. – uspelo doseči kompromis.⁷⁸ Za svoje domnevne pravice je Henrik Viltuški dobil 200 srebrnih mark odškodnine.⁷⁹

čo v listini Alberta (III.) in Henrika (IV.) Viltuških, brata pa Kolona imenujeta svojega ujca (... *unser oheim Chol von Seldenhoben* ...). Rajmund Lamprecht v zgoraj omenjeni knjigi *Grad Viltuš* sicer navaja, da je šlo pri na Muti navzočem Kolonu Vuzeniškem za Henrikovega svaka (in ne strica). Po mojem mnenju je to pomota – Kolonova sestra (Gizela?) je sicer res bila žena Henrika Viltuškega, vendar ne tistega, ki je bil oblegan na Muti, temveč njegovega (istoimenskega) očeta. Kolonovo sestro za Henrikovo mater slednjič označuje tudi avstrijski jezikoslovec Joseph Seemüller, ki je leta 1890 (1893) pripravil kritično izdajo Avstrijske rimane kronike (Otokars Österreichische Reimchronik, vrstice 78838–78841, 78909–78918, MGH Dt. Chron. 5/2, str. 1035 (... *und von Seldenhoven her Kol, swie im doch tet niht wol siner swester ungemach, die man uf dem huse sach.*), 1036 (... *dō daz der Wilthūsær erkande, daz er sîn müest wesen phant, swie diu koste wær genant, diu dā wurde verzert, und daz man dāfür behert in und sine muoter maniger huobe guoter, alr̄erst er den ernst sach, unde daz er ē versprach des verhengte er zehant*); 1290; RHS t II, št. 1662–1663, 1845; Lamprecht et al., *Grad Viltuš*, str. 13).

⁷⁸ MDC VI, št. 422.

⁷⁹ Otokars Österreichische Reimchronik, vrstice 78707–78714, 78831–78841, 78951–78958, MGH Dt. Chron. 5/2, str. 1034 (*Mutenberc bet er inne der Wilthūsær Heinrich. daz hiez darnach kurzlich der herzog vordern an in und enpöt im also bin, ez wær manigem man bekant, daz diu burc gebort zuo dem lant: die sold er im wider geben.*), 1035 (*von Hiunberc kom dar graf Uolrich und sin suon; also sach man ouch tuon von Seckou bischolf Uolrich und von Oufenstein den tugentlich; dem Wilthūsær gewære komen dar die Wizeneckere und von Seldenhoven her Kol, swie im doch tet hint wol siner swester ungemach, die man*

Kljub temu, da so Viltuški v prvih letih 14. stoletja vedno znova pridobivali nova posestva, se na plemiški družbeni lestvici brez dvoma niso prebili na vrh, kar je iz ohranjenih virov več kot očitno. Viltuški so na območju današnje slovenske Štajerske lokalno še zmeraj igrali razmeroma pomembno vlogo – v lokalno pomembnih listinah so med pričami (ponavadi) zasedali prva mesta ali pa so te listine celo pečatili.⁸⁰ Po drugi strani jih v spremstvu štajerskih vojvod najdemo zelo redko. Z najpomembnejšimi štajerskimi plemiči se prav tako niso mogli kosati. Henrika in Albrehta Viltuška tako februarja 1312 najdemo v Gradcu, kjer pričata v dveh listinah šentpavelskega opata Verianda in avstrijsko-štajerskih vojvod Friderika in Leopolda Habsburških.⁸¹ V obeh listinah (katerih tema so sicer fevdne pravice v Marenbergu) najdemo isti seznam prič. Gre za 14 pripadnikov visoke duhovščine in plemstva Vzhodnih Alp – krški

uf dem huse sach.), 1036 (*dem herzogen geantwurt wart daz hūs Mutenberc genant; ouch muoste er zehant āne allez widerstreben zwei hundert marc silbers geben der Wilthūsær Heinrich, umb daz er sich genädichlich umb solde an nemen.*), 1290, 1432 (Übersicht über den Inhalt der Reimchronik); Kos, Vitez in grad, str. 333; Pirchegger, Untersteiermark, str. 166; Mravljak, *Vuzenica*, str. 15–16.

⁸⁰ MDC VII, št. 174, 271; MDC VIII, št. 188; RHS t I, št. 18, 110, 302, 316, 319, 435, 981, 1104; MDC VIII, št. 591, 815.

⁸¹ Pri Frideriku in Leopoldu je šlo za mlajša brata prej omenjenega (in zdaj že pokojnega) Rudolfa III. Ugibamo lahko, da brata spričo nekdanjega spora za Muto nad Viltuški nista bila ravno navdušena (Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 113, 115, 120).

in sekovski škof, ortenburški in vovbrški grofje, Žovneški, Walseejski, Stubenberški, Ptujski, Wildonski, Emmerberški in Mariborski. Povsem na zadnjem mestu najdemo (poleg drugih neimenovanih) viltuška brata Henrika IV. in Alberta III.⁸² Vse povedano sicer ne pomeni, da sta bila Henrik in Albert popolnoma brez veljave, a med najmočnejše plemiče štajerske vojvodine ju vsekakor ne moremo prištevati. Bila sta torej člana štajerske deželne zveze, kjer pa – kljub uspešnemu pridobivanju novih posestev – nista imela večje politične moči.

Zaključek

Obdobje med koncem 12. in začetkom 14. stoletja je bilo v vzhodnoalpskem prostoru politično precej turbulentno. Rodbina Babenberžanov je vse do leta 1246 imela vajeti trdno v rokah tako v Avstriji kot na Štajerskem. Že v njihovem času (predvsem ko je vladal Friderik Prepirljivec) so bili boji s knezi sosednjih pokrajin precej pogosti, kar se je še poslabšalo. Ker ni bilo splošno priznanega gospodarja, sta Avstrija in Štajerska prehajali iz rok v roke, kar se je končalo šele z letom 1278.⁸³ Pred tem je lokalno avstrijsko in štajersko plemstvo moralo nenehno preračunljivo izbirati svoje politične poteze, da ne bi zaradi napačne odločitve povzročilo svojega političnega propada. Medtem ko so bili pripadniki viltuške rodbine Mariborskih sicer člani štajerske deželne zveze, hkrati očitno niso premogli številnih gradov in drugih posesti, ki bi jim zagotavljali velik politični in vojaški vpliv.

Kot pomembnejše pripadnike rodbine lahko štejemo Alberta II., Henrika II. ter Henrika III. Ti so se v splošnem obnašali popolnoma enako kot njihovi stanovski sodobniki. Predvsem lahko rečemo, da so, če se je ponudila priložnost, prijeli za meč v upanju na finančne in politične koristi,⁸⁴ ki so se ponujale v prvih letih druge polovice 13. stoletja. V zadnji četrtini 13. in prvih letih 14. stoletja se jim je posrečilo pridobiti več novih posesti, s katerimi se je brez dvoma povečal tudi njihov politični vpliv.⁸⁵ Šlednjči so šli celo tako daleč, da so se skušali po robu postaviti samemu štajerskemu vojvodi. Politična računica se jim v tem primeru sicer ni izšla, vendar je oblegani Henrik IV. vsaj odnesel celo kožo.⁸⁶ Brez posredovanja zbranega plemstva, ki je doseglo sklenitev sporazuma, bi se spor za Muto zanj lahko katastrofalno končal.

Dedovanje rogaških, konjiških in wildonskih posesti pa ni zadostovalo, da bi rodbini uspel velik politični preboj. Noben poskus v tej smeri ni dal rezultatov. Viltuškim v prvih dveh desetletjih 14. stoletja še zmeraj ni uspelo prodreti med štajersko politično elito, čeprav so se morda na vse pretege trudili. V družbi najpomembnejših štajerskih plemičev so bili v času habsburške pridobitve Savnije še zmeraj na repu,⁸⁷ kar se v naslednjih desetletjih ni spremenilo.⁸⁸ Rodbina se je sredi 14. stoletja razdelila na konjiško in viltuško vejo. Medtem ko je bilo konjiške veje konec že pred koncem stoletja, je viltuška izumrla leta 1471.⁸⁹

VIRI IN LITERATURA

OBJAVLJENI VIRI

CKL – Celjska knjiga listin I: listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341. Ur. Dušan Kos. Ljubljana, Celje: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Muzej novejšje zgodovine, 1996.

Gradivo – Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku IV, V. Ur. Franc in Milko Kos. Ljubljana: Leonova družba, 1915, 1928.

Gradivo VI – Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku 6/1. Ur. France Baraga na podlagi gradiva Boža Otorepca. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2002.

GZM III – Gradivo za zgodovino Maribora III. Ur. Jože Mlinarič. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 1977.

Liechtenstein, Ulrich von: *Frauendienst* (Aus dem Mittelhochdeutschen ins Neuhochdeutsche übertragen von Franz Viktor Spechtler). Klagenfurt-Celovec: Wieser Verlag, 2000.

Liechtenstein, Ulrich von: Ulrich's von Liechtenstein Frauendienst. *Deutsche Dichtungen des Mittelalters*, Siebenter Band, Zweiter Theil (ur. Karl Bartsch). Leipzig: F. A. Brockhaus, 1888.

MDC – Monumenta historica ducatus Carinthiae II, III, IV/1, IV/2. Ur. August von Jaksch. Klagenfurt: Kleinmayr, 1898, 1904, 1906; V, VI, VII, VIII. Ur. Hermann Wiessner. Klagenfurt: Kleinmayr, 1956, 1958, 1961, 1963.

MDC Erg. – Monumenta historica ducatus Carinthiae. Ergänzungsheft zu Band 1–4. Ur. August von Jaksch. Klagenfurt: Kleinmayr, 1915.

Ottokars Österreichische Reimchronik, MGH Deutsche Chroniken, Fünften Bandes zweiter Theil. Ur. Joseph Seemüller. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1893.

⁸² RHSt I, št. 356–357; GZM III, št. 11–12 (... *Heinr(ich) vnt Alb(recht) von Wiltbousen vnd ander frum lute genüg* ...).

⁸³ Štih in Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 103, 111, 115–117; Obersteiner, *Die Bischöfe von Gurk*, str. 100–105.

⁸⁴ GZM I, št. 81; Gradivo VI, št. 173.

⁸⁵ UBSt IV, št. 99; RHSt I, št. 367; Kos, *Vitez in grad*, str. 276, 298, 379, 389; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 25–26.

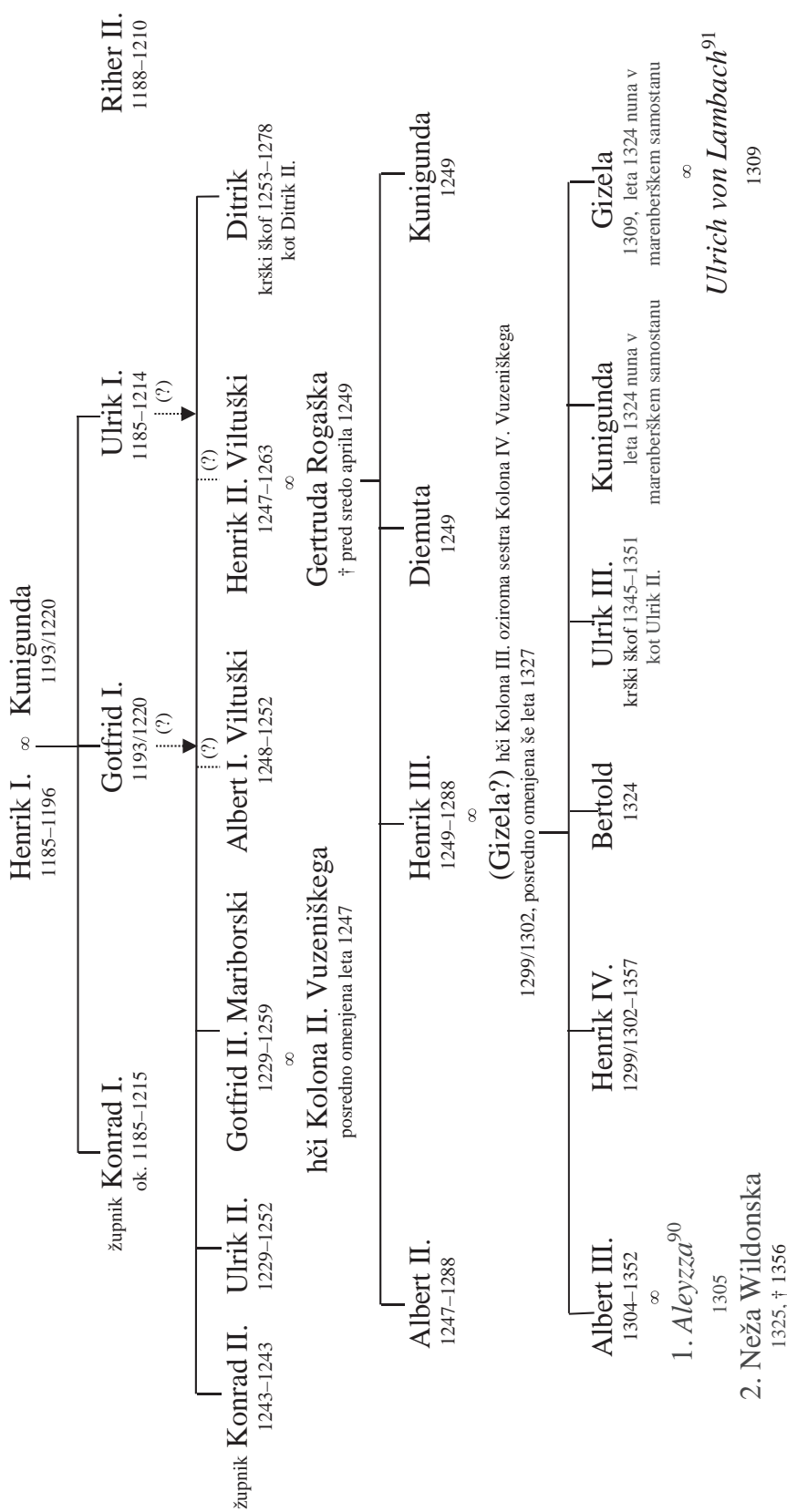
⁸⁶ Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 78707–78714, 78831–78841, 78951–78958, MGH Dt. Chron. 5/2, str. 1034–1036, 1432 (Übersicht über den Inhalt der Reimchronik).

⁸⁷ RHSt I, št. 356–357; GZM III, št. 11–12.

⁸⁸ MDC VII, št. 174, 271; MDC VIII, št. 188, 591, 815.

⁸⁹ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 26, 135.

IZSEK IZ GENEALOŠKE PREGLEDNICE VILTUŠKE VEJE MARIBORSKIH

⁹⁰ Prva Albertova žena se je imenovala *Aleyzza* (najbrž različica imena Adelheid), medtem ko se nam je ime njene matere ohranilo kot *Kyburg* Rogaška. *Aleyzza* očitno ni pripadala stari (v začetku 14. stoletja že izumrli) rodbini Rogoških. Rodbina, iz katere je izhajala, je bila, kot kaže, podrejena Zovneškim, ki so od leta 1301 (oziroma 1304) Rogatec imeli v svojih rokah (CKL, št. 66–67, 72; MDC VII, št. 272; Kos, *Vitez in grad*, str. 365).

⁹¹ Identiteta moža Gizela Viltuške, ki se leta 1309 imenuje *Ulrich von Lambach*, ni popolnoma jasna. Pri *Lambachu* gre morda za *Lambach* v današnji Gornji Avstriji (43 km jugozahodno od Linza) ali (bolj verjetno) za Limbuš pri Mariboru (*Lembach, Leventbach, Lambach*). Če gre za Limbuš, je šlo pri Gizelinem možu morda za Ulrika I. Limbuškega (1309–1322). Glede na to, kdaj Ulrika I. najdemo v virih, bi bil njegov zakon z Gizelo verjeten. Sredi dvajsetih let 14. stoletja je bila Gizela že nuna v Marenbergu, kamor se je morda odpravila po moževi smrti (RHSt I, št. 140; Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark VI*, str. 232; Kos, *Vitez in grad*, str. 316 (Genealoška preglednica 58: Limbuš); Blaznik, *Historična topografija A–M*, str. 428–429, geslo: Limbuš; Blaznik in Mihelič, *Seznam oblik krajevnih imen*, str. 85).

- RHSt I – Regesten des Herzogtums Steiermark, Erster Band, Quellen zur Geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, 1308–1319. Ur. Hermann Weisflecker, Annelies Redik. Graz: Selbstverlag der Historischen Landeskommission für Steiermark, 1976.
- RHSt II – Regesten des Herzogtums Steiermark, Zweiter Band, Quellen zur Geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, 1320–1330. Ur. Reinhard Härtel, Annelies Redik. Graz: Selbstverlag der Historischen Landeskommission für Steiermark, 2008.
- UBSt – Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I, II, III. Ur. Joseph von Zahn. Graz: Verlag des Historischen Vereines, 1875, 1879, 1903.
- UBSt IV – Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, Vierter Band: 1260–1276. Ur. Heinrich Appelt, Gerhard Pferschy. Wien: Verlag Adolf Holzhausens Nachfolger, 1975.
- LITERATURA
- Bele, Martin: Friderik V. Ptujski. *Kronika* 64, 2016, št. 2, str. 135–146.
- Bele, Martin: Posesti Krške škofije na področju današnje slovenske Štajerske v drugi polovici 13. stoletja – 1. del. *Studia Historica Slovenica* 12, 2012, št. 2–3, str. 543–571.
- Blaznik, Pavle in Darja Mihelič: *Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500. Seznam oblik krajevnih imen v srednjeveških virih*. Maribor: Založba Obzorja, 1989.
- Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500, A–M*. Maribor: Založba Obzorja, 1986.
- Dopsch, Heinz et al.: *Die Länder und das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmittelalter*. Wien: Ueberreuter, 1999.
- Dopsch, Heinz: Die steirischen Otakare. Zu ihrer Herkunft und ihren dynastischen Verbindungen. *Das Werden der Steiermark. Die Zeit der Traungauer* (ur. Gerhard Pferschy). Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1980, str. 75–139.
- Elster, Hanns Martin: *Heinrich der Löwe: Eine polit. Tragödie in Deutschland*. Hamburg: Hoffmann u. Campe, 1940.
- Ginhart, Karl: *Die Kunstdenkmäler des Benediktinerstiftes St. Paul im Lavanttal und seiner Filialkirchen*. Wien: Schroll Verlag, 1969.
- Hauptmann, Ljudmil: *Mariborske studije* (separat). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1938.
- Hoensch, Jörg K.: *Prěmysl Otakar II. von Böhmen: der goldene König*. Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1989.
- Komac, Andrej: *Od mejne grofije do dežele. Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006 (Thesaurus memoriae, Dissertationes 5).
- Koropec, Jože: Svet okoli Slovenske Bistrice do leta 1700. *Zbornik občine Slovenska Bistrica I* (ur. Ferdo Šerbelj et al.). Slovenska Bistrica: Skupščina občine, 1983, str. 91–161.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad: vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Kosi, Miha: Dežela, ki je ni bilo: Posavinje med Kranjsko in Štajersko od 11. do 15. stoletja. *Studia Historica Slovenica* 8, št. 2–3, str. 527–546.
- Kosi, Miha: Visoki in pozni srednji vek (10.–15. stoletje). *Slovenski zgodovinski atlas* (ur. Drago Bajt in Marko Vidic). Ljubljana: Nova revija, 2011, str. 59–103.
- Lamprecht, Rajmund, Rajnhold Vavra in Danica Perše: *Viltuški grad: po poteh plemstva in gospode na Viltušu: pripoved o lastnikih – ustanoviteljih, delu in življenju v gradu in dvorcu Viltuš po znanstvenih in zgodovinskih zapisih ter ustnem izročilu*. Selnica ob Dravi: Turistično društvo, 2017.
- Lamprecht, Rajmund: Izvor in razvoj rodbine Mariborskih. Časopis za zgodovino in narodopisje 86, 2015, št. 2–3, str. 9–33.
- Lechner, Karl: *Die Babenberger: Markgrafen und Herzoge von Österreich*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 1994.
- Mlinarič, Jože: Gosposočina Viltuš pri Mariboru po urbarju iz leta 1588. Časopis za zgodovino in narodopisje 43, 1972, št. 2, str. 220–253.
- Mlinarič, Jože: *Studeniški dominikanski samostan, ok. 1245–1782*. Celje: Mohorjeva družba, 2005.
- Mlinarič, Jože: Župnija sv. Janeza Krstnika v Mariboru v srednjem veku. *Studia Historica Slovenica* 6, 2006, št. 2–3, str. 297–308.
- Mravljak, Josip: *Vuzenica v srednjem veku*. 1. zvezek. Maribor: V samozaložbi, 1927.
- Muchar, Albert von: *Geschichte des Herzogthums Steiermark, Theil V*. Grätz: Damian und Sorge, 1850.
- Muchar, Albert von: *Geschichte des Herzogthums Steiermark, Theil VI*. Grätz: Damian und Sorge, 1859.
- Niederstätter, Alois: *Österreichische Geschichte. Die Herrschaft Österreich; Fürst und Land im Spätmittelalter*. Wien: Ueberreuter, 2001.
- Obersteiner, Jakob: *Die Bischöfe von Gurk: 1072–1822*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1969.
- Oitzl, Gašper: Zgodovina železarstva v Vzhodnih Alpah. *Kronika* 66, 2018, št. 2, str. 171–196.
- Pirchegger, Hans: Die Herrschaft Marburg. *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 43, 1952, str. 14–55.

- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München, Oldenbourg, 1962.
- Pirchegger, Hans: *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters*. 3. Teil. Graz: Selbstverlag der Landeskommision, 1958.
- Ravnikar, Tone: *Benediktinski samostan v Gornjem Gradu*. Maribor: ZRI dr. Franca Kovačiča, 2010.
- Ravnikar, Tone: *Maribor v 12. stoletju: 850 let prve omembe Maribora*. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2014.
- Reifenscheid, Richard: König Albrecht I. (1298–1308). *Die Kaiser. 1200 Jahre europäische Geschichte* (ur. Gerhard Hartmann in Karl Schnith). Wiesbaden: Marix Verlag, 2006, str. 383–391.
- Rexroth, Frank: *Deutsche Geschichte im Mittelalter*. München: Verlag C. H. Beck, 2005.
- Stopar, Ivan, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji; Knj. 4, Med Solčavskim in Kobanskim: občine Mozirje, Velenje, Slovenj Gradec, Ravne, Dravograd, Radlje, Maribor-Ruše*. Ljubljana: Viharnik, 1993.
- Štih, Peter in Vasko Simoniti: *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2009.
- Štih, Peter: *Rodbina koroških Spanheimov, prvih gospodarjev Kostanjevice. Vekov tek: Kostanjevica na Krki 1252–2002: zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta* (ur. Andrej Smrekar). Kostanjevica na Krki: Krajevna skupnost: Organizacijski odbor za praznovanje 750. obletnice prve listinske omembe mesta, 2003, str. 55–73.
- Wagner, Hans: *Vom Interregnum bis Pilgrim von Puchheim (Salzburg im Spätmittelalter). Geschichte Salzburgs: Stadt und Land*, 1. Band (ur. Heinz Dopsch). Salzburg: Universitätsverlag Anton Pustet, 1983, str. 437–486.

S U M M A R Y

Viltuš (Wildhaus) branch of the Lords of Maribor (Marburg) before 1311

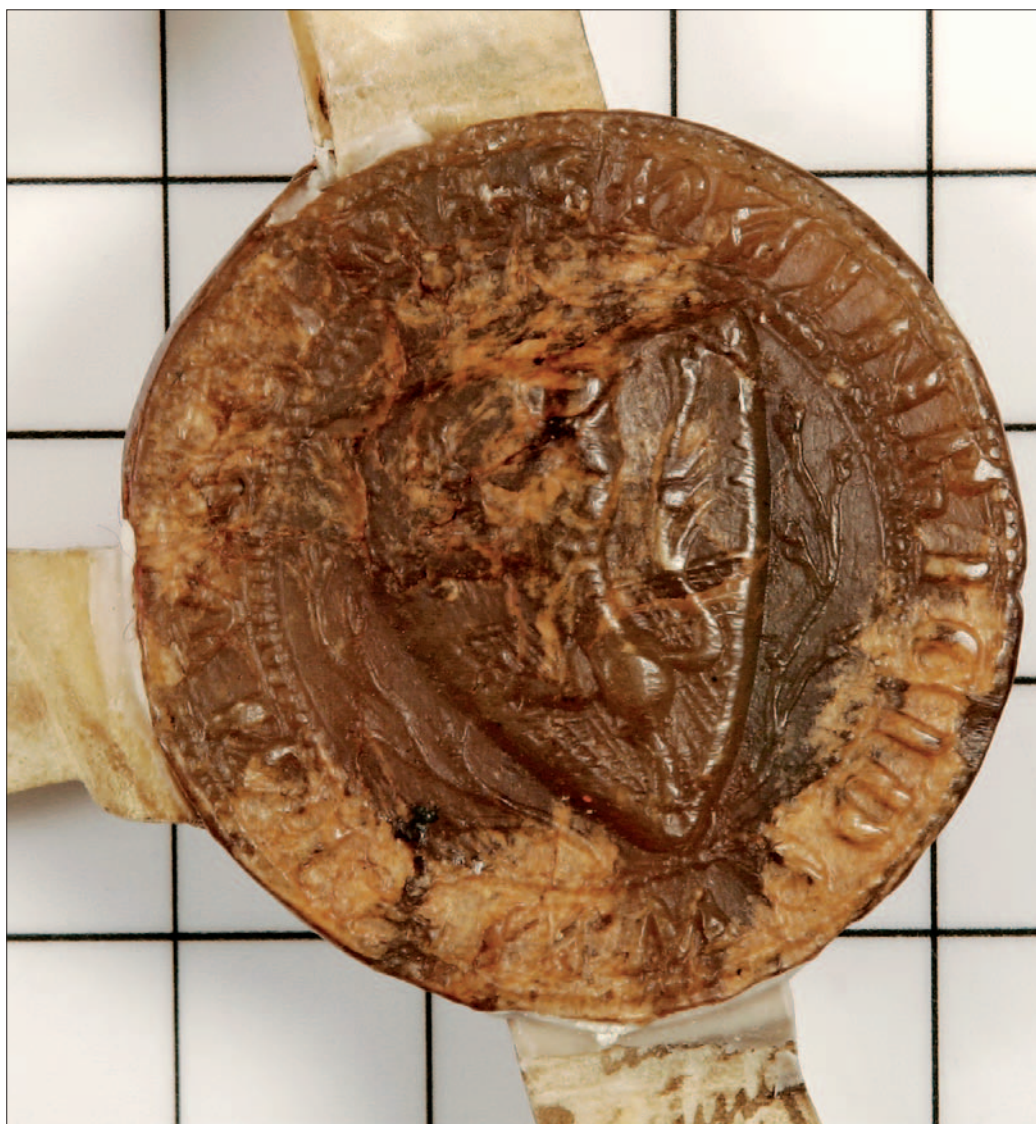
The contribution presents the origin, early operations, and achievements of the Viltuš (Wildhaus) family, a side branch of the Lords of Maribor (Marburg). The family existed and was politically active from the period starting at the end of the twelfth century until its extinction in the second half of the

fourteenth century. The research drew on a substantial number of primary sources, especially the Austrian Rhyme Chronicle, and a collection of documents for the history of the former Duchy of Styria. Although researchers were already familiar with the Viltuš family in the past, they usually mentioned it in passing and in connection with some broader topic, most notably the Lords of Maribor.

In the period between the end of the twelfth and early fourteenth centuries, the Eastern Alpine territory was faced with a politically volatile situation. The Babenbergs held the rein in Austria and Styria from the end of the twelfth to the mid-thirteenth century. However, with no undisputed and universally recognized master to succeed them, Austria and Styria passed between hands until 1278, when both duchies came under the Habsburg rule. In accordance with the peace treaty of 1311, the Savinja, which had hitherto been held in pledge by the Carinthian Duke Henry of Gorizia-Tyrol, was handed over to the Habsburgs and incorporated into Styria.

During the second half of the twelfth century, the Styrian branch of the Maribor family built the Viltuš Castle on what was perhaps a forcefully acquired land of the St. Paul Monastery, with which they seem to have maintained close contacts throughout the entire thirteenth century as well as the first years of the fourteenth century. The political plans of the Viltuš family did not differ considerably from those of other families occupying the territory of present-day Slovenian Styria. They exploited the rapidly changing political situation to derive as much personal gain as possible. Thus, for example, they extorted a few estates from the St. Paul Monastery and, in the early 1250s – in alliance with the elected Archbishop of Salzburg Philip – perhaps also actively interfered in noble feuds. Two members of their (extended) family were even promoted to the office of the Bishop of Gurk.

During the second half of the thirteenth and in the first years of the fourteenth century, the Viltuš family inherited vast estates from the Lords of Rogatec (Rohitsch), Konjice (Gonobitz) and Wildon. For a short period, they also came into the possession of (Bamberg's) Muta. Nevertheless, their significance never extended beyond their local environment and they were never promoted to the highest strata of Styrian nobility. The family's political activities remained confined to local events that took place in the southern part of Styria and had no influence on the developments that unfolded in other parts of the duchy.

Pečat Henrika IV. Viltuškega (ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1325 IX 14).